

RODZINNE UWARUNKOWANIA ZACHOWAŃ AGRESYWNYCH U MŁODZIEŻY

HANNA LIBERSKA, MIROŚLAWA MATUSZEWSKA

ABSTRACT. Liberska Hanna, Matuszewska Mirosława, *Rodzinne uwarunkowania zachowań agresywnych u młodzieży* (Some family conditions of adolescents' aggressive behavior). Wizerunki ról rodzinnych. Roczniki Socjologii Rodziny, XVIII, Poznań 2007. Adam Mickiewicz University Press, pp. 187-200. ISBN 978-83-232-1907-1, ISSN 0867-2059. Text in Polish with a summary in English.

Hanna Liberska, Mirosława Matuszewska, Instytut Psychologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza (Institute of Psychology Adam Mickiewicz University), ul. Szamarzewskiego 89, 60-568 Poznań, Poland.

WPROWADZENIE

Liczne doniesienia mass mediów o różnych przejawach agresji dzieci i młodzieży budzą niepokój dorosłych i skłaniają do postawienia pytania o ich przyczynę¹. Nigdy wcześniej zjawisko agresji wśród dzieci i młodzieży nie osiągnęło takiej skali i stopnia natężenia jak w chwili obecnej.

Środowiskiem w którym najczęściej zauważa się przejawy agresji dzieci i młodzieży jest szkoła². Jednak poszukiwanie przyczyn zachowań agresywnych wyłącznie w środowisku wychowawczym szkoły byłoby krzywdzącym uproszczeniem.

Szkoła jako środowisko społeczne odgrywa ważną rolę, a przynajmniej powinna, w procesie socjalizacji dzieci i młodzieży ale nie jest to jedyne środowisko kształtujące osobowość młodego człowieka. Zasadniczą rolę w tym procesie odgrywa dom rodzinny, który kształtuje zachowania społeczne człowieka od momentu jego przyjścia na świat.

¹ J. Czapiński (2007), *Rodzina problemem polskiej szkoły*, „Głos Wielkopolski”, 16 marca 2007, s. 21.

² A. Balandynowicz (2001), *Postawy profesjonalistów wobec problemu wychowania dzieci*, [w:] M. Binczycka-Anholcer (red.), *Agresja i przemoc a zdrowie psychiczne*, s. 60-80, Warszawa-Poznań: PTHP.

Psychologowie od dawna zajmowali się problemem agresji, poszukując jej przyczyn w środowisku domowym. Należałoby w tym miejscu przypomnieć o pionierskich pracach Bandury i Waltersa, którzy wskazywali na istotną rolę rodzaju związków emocjonalnych między rodzicami i dziećmi w powstawaniu agresji³.

Współczesna psychologia przyjmuje, że agresywne zachowania są wypadkową wpływów genetycznych i oddziaływań środowiskowych⁴. Badacze – niezależnie od preferowanych orientacji teoretycznych – zgadzają się co do jednego: wczesne doświadczenia, w tym zachowania agresywne, dziecko nabywa w rodzinie jako prymarnym środowisku rozwojowo-wychowawczym⁵. Wyniki badań nad etiologią zachowań agresywnych dzieci i młodzieży wskazują na rolę struktury rodziny (rodzina pełna lub rodzice samotnie wychowujący dziecko) oraz na niewłaściwe postawy rodzicielskie⁶. Należy podkreślić, że badanie przyczyn agresji u młodzieży powinno obejmować szerokie spectrum czynników biologicznych, społecznych i psychologicznych⁷. Takie zjawiska społeczne jak bezrobocie, alkoholizm, ubóstwo, wykluczenie społeczne stanowią społeczno-ekonomiczne podłoże sprzyjające zachowaniom agresywnym nie tylko osób dorosłych bezpośrednio nimi dotkniętych. Wspomniany czynnik społeczno-ekonomiczny przekłada się na sferę psychospołecznego funkcjonowania całej rodziny⁸, w tym na postawy rodziców wobec dzieci.

³ A. Bandura, R.H. Walters (1968), *Agresja w okresie dorastania*, Warszawa: PWN.

⁴ E. Aronson, T.D. Wilson, R.M. Akert (1997), *Psychologia społeczna: serce i umysł*, Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka; J.S. Turner, D.B. Helms (1999), *Rozwój człowieka*, Warszawa: WSiP.

⁵ L. Berkowitz (1982), *Aversive conditions as stimuli to aggression*, *Advanced in Experimental Social Psychology*, s. 15, 249-288; L. Berkowitz (1993), *Aggression. Its causes, consequences and control*, New York: McGraw – Hill; M. Przetacznik-Gierowska, M. Tyszkowa (1996), *Psychologia rozwoju człowieka*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN; I. Obuchowska (2001), *Agresja dzieci w perspektywie rozwojowej*, [w:] M. Binczycka-Anholcer (red.), *Agresja i przemoc a zdrowie psychiczne*, s. 45-60, Warszawa-Poznań: PTHP; R. Tremblay (2000), *The development of physical aggression from early childhood to adolescence*, Wykład: VIIth Biennial Conference of the European Association for Research on Adolescence EARA 2000, Jena, Germany, 31.05 – 4.06.2000.

⁶ M. Ziemska (1973), *Postawy rodzicielskie*, Warszawa: WP; L. Steinberg (1987), *Familial factors in delinquency: A developmental perspective*, „*Journal of Adolescent Research*”, 2, s. 255-268; J.P. Hoffman (1993), *Exploring the direct and indirect family effects on adolescent drug use*, „*Journal of Drug Issues*”, 23, s. 535-557; A.J. Norton, P.C. Glick (1986), *One parent families: A social and economic profile*, „*Family Relation*”, 35, s. 9-17.

⁷ R. Tremblay (2000), op. cit., poz. 5

⁸ Z. Tyszka (2002), *Rodzina we współczesnym świecie*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.

CHARAKTERYSTYKA WYBRANYCH NIEWŁAŚCIWYCH POSTAW RODZICIELSKICH

Postawy rodzicielskie określają całokształt relacji rodzice-dzieci. Jeśli rodzice prezentują postawy nieprawidłowe, na przykład nadmiernie wymagającą lub nadmiernie ochraniającą, to wówczas w zachowaniu ich dzieci mogą wystąpić różne reakcje niewłaściwe, w tym również agresywne⁹.

Cechą charakterystyczną postawy nadmiernie wymagającej jest kształtowanie zachowania dziecka zgodnie z ideałami rodzicielskimi nie uwzględniającymi rzeczywistych możliwości dziecka. Rodzice ograniczają samodzielność dziecka w wielu obszarach jego aktywności: ingerują w jego zainteresowania, kontakty z rówieśnikami, sposób spędzania czasu wolnego, hobby itp. W przekonaniu rodziców takie ich postępowanie służy dobru dziecka. Pod wpływem tego typu oddziaływań mogą zostać uruchomione różne mechanizmy prowadzące do patologizacji zachowań dziecka. Na przykład może dojść do zerwania więzi uczuciowej z nadmiernie wymagającym rodzicem (rodzicami) lub może w ogóle nie dojść do nawiązania pozytywnego kontaktu emocjonalnego dziecko-rodzice. Frustracja potrzeby zależności emocjonalnej może prowadzić do wystąpienia w zachowaniu dziecka reakcji agresywnych. Inną przyczyną powstania agresji może być poczucie winy wynikające z niemożności sprostania wymaganiom rodzicielskim przez dziecko, które identyfikuje się z nimi. W dalszej perspektywie frustracja potrzeby zależności łącznie z poczuciem winy prowadzi do ukształtowania się poczucia mniejszej wartości u wychowanka. W przypadku częstego powtarzania sytuacji w których dziecko nie jest w stanie sprostać oczekiwaniom rodziców – może dojść do autoagresji, z próbami samobójczymi włącznie.

Z kolei postawa rodzicielska nadmiernie ochraniająca cechuje się przesadną opiekuńczością, pobłażliwością, stawianiem dziecku wymagań zaniżonych w stosunku do możliwości. Rodzice wyręczają dziecko w wykonywaniu zadań intelektualnych, społecznych, nawet w czynnościach samoobsługowych. W wyniku oddziaływań rodzicielskich charakteryzujących się zbyt bliskim kontaktem emocjonalnym, niskimi wymaganiami, nadmierną kontrolą wszelkich zachowań dziecka, brakiem wzmocnień negatywnych w przypadku zachowań niewłaściwych – może dojść do ukształtowania postaw antyspołecznych u wychowanka. Rodzice nadmiernie ochraniający blokują rozwój poznawczego mechanizmu kontroli emocjonalnej u swojego

⁹ M. Ziemska (1973), op. cit., poz. 6; H. Liberska, M. Matuszewska (2001), *Wybrane czynniki i mechanizmy powstawania agresji w rodzinie*, [w:] M. Binczycka-Anholcer (red.), *Agresja i przemoc a zdrowie psychiczne*, s. 80-88. Warszawa-Poznań: PTHP.

dziecka¹⁰. W związku z tym dziecko, nie mając zahamowań, może wyrażać swoje emocje i dążenia między innymi w formie agresywnej.

Prawdopodobieństwo ujawnienia się zachowań agresywnych wzrasta w sytuacjach trudnych. U dziecka, którego zachowania najczęściej są wzmacniane pozytywnie przez rodziców może ukształtować się nieadekwatnie wysoka samoocena. W sytuacjach rywalizacji, porównań społecznych, wtedy gdy inni okazują się sprawniejsi, mądrzejsi – u dziecka o zawyższonej samoocenie rodzi się poczucie zagrożenia. Chroniąc się przed obniżeniem poziomu samooceny, może ono reagować agresją skierowaną zarówno przeciwko osobom dokonującym porównań i ocen, jak na przykład nauczyciel, jak i przeciwko rówieśnikom ocenianym wyżej od niego. Agresja jest w tym przypadku przejawem obrony *ego*. Właśnie środowisko szkolne obfituje w takie sytuacje i z tego powodu ze szkoły często dochodzą sygnały o zachowaniach agresywnych. Jeśli agresja nie może się ujawnić w szkole (ze względu na obawę ucznia przed konsekwencjami), wówczas może ona zostać przeniesiona na najbliższych (matkę, młodsze rodzeństwo, zwierzęta, przedmioty).

Niektórzy rodzice – nie dostrzegając związku między zachowaniami córki/syna a swym funkcjonowaniem w rolach rodzicielskich – mogą dojść do wniosku, że przede wszystkim środowisko szkolne i rówieśnicze mają negatywny wpływ na ich dziecko, które zachowuje się agresywnie. W konsekwencji obwiniają przedstawicieli tych środowisk – nauczycieli, rówieśników, nawet cały system edukacyjny – za trudności wychowawcze, jakie sprawia im ich dziecko.

Zachowania rodzicielskie związane z postawą nadmiernie wymagającą, jak i nadmiernie ochraniającą ograniczają autonomię dziecka, której osiągnięcie jest istotną potrzebą każdego człowieka w okresie dorastania. Z tego powodu może dojść w niektórych przypadkach do nasilenia zachowań agresywnych córki/syna właśnie w okresie dorastania – chociaż ich źródeł należy poszukiwać we wcześniejszych okresach rozwojowych.

Na rolę niekorzystnych oddziaływań wychowawczych we wczesnym dzieciństwie w genezie agresji wskazują wyniki badań z lat sześćdziesiątych XX w. prowadzonych przez Bandurę i Waltersa¹¹, jak i doniesienia współczesnych badaczy tego zjawiska w Polsce, takich jak Obuchowska¹², Barłóg¹³, Liberska, Matuszewska¹⁴, Nowak¹⁵, Sitarczyk¹⁶, Poraj¹⁷ (2006).

¹⁰ M. Tyszkowa (1986), *Zachowanie się dzieci szkolnych w sytuacjach trudnych*, Warszawa: PWN.

¹¹ Op. cit., poz. 3.

¹² I. Obuchowska (2001), op. cit., poz. 5.

W późniejszej perspektywie czasowej u jednostki wychowywanej w środowisku rodzinnym, w którym przeważały negatywne postawy rodzicielskie, mogą ukształtować się nawyki zachowań antyspołecznych, w tym agresywnych. W konsekwencji wyłania się i stabilizuje tor rozwoju jednostki o agresywnej osobowości¹⁸.

Wyniki badań dowodzą, że osobowość młodego człowieka i jego zachowanie kształtują się nie tyle pod wpływem oddziaływań wychowawczych wynikających z określonych postaw rodzicielskich, co raczej pod wpływem ich percepcji przez dorastających¹⁹. W powyższym świetle zasadna wydaje się empiryczna eksploracja związku między percepcją postaw rodzicielskich przez dorastające dzieci a występowaniem u nich zachowań agresywnych.

PROBLEM BADAŃ

Uwzględniając ten punkt widzenia, skoncentrowano się na poszukiwaniu zależności między zachowaniami agresywnymi dziewcząt i chłopców a postawami rodzicielskimi w percepcji młodzieży. W obszarze naszych zainteresowań znajdują się przede wszystkim postawy rodzicielskie niewłaściwe, ponieważ przypuszczamy, że mogą one odgrywać ważną rolę w powstawaniu mechanizmu zachowań agresywnych u dzieci i młodzieży.

W związku z powyższym sformułowano następujące pytanie badawcze: Czy percepcja postaw rodzicielskich jako nieprawidłowych ma wpływ na kształtowanie się agresji u dorastających dziewcząt i chłopców?

¹³ K. Barłóg (2001), *Analiza zachowań agresywnych dzieci w wieku przedszkolnym a ich środowisko rodzinne*, [w:] M. Binczycka-Anholcer (red.), *Agresja i przemoc a zdrowie psychiczne*, s. 115-127. Warszawa-Poznań: PTHP.

¹⁴ H. Liberska, M. Matuszewska (2003), *Niektóre społeczne uwarunkowania agresji u młodzieży*, „Psychologia Rozwojowa”, 2-3, s. 97-107.

¹⁵ J. Nowak (2006), *Rodzinne i szkolne uwarunkowania przestępczości nieletnich dziewcząt – komunikat z badań*, [w:] T. Rostowska, J. Rostowski (red.), *Wokół wychowania. Rola rodziny i szkoły w procesie socjalizacji dziecka* (s. 188-195), Łódź: Wyższa Szkoła Informatyki.

¹⁶ M. Sitarczyk (2006), *Środowisko rodzinne nieletnich sprawców zabójstw*, [w:] T. Rostowska, J. Rostowski (red.), *Wokół wychowania. Rola rodziny i szkoły w procesie socjalizacji dziecka* (s. 209-216), Łódź: Wyższa Szkoła Informatyki.

¹⁷ G. Poraj (2006), *Wyznaczniki, cele i przejawy agresji w świetle badań młodzieży szkolnej*, [w:] T. Rostowska, J. Rostowski (red.), *Wokół wychowania. Rola rodziny i szkoły w procesie socjalizacji dziecka* (s. 196-208), Łódź: Wyższa Szkoła Informatyki.

¹⁸ Op. cit., poz. 9.

¹⁹ M. Plopa (1987), *Skala postaw rodzicielskich*, „Psychologia Wychowawcza”, 5, s. 553-567; M. Matuszewska (1989), *Percepcja postaw rodzicielskich i jej oddziaływanie na rozwój osobowości dzieci*, „Psychologia Wychowawcza”, 4, s. 354-361.

METODY BADAŃ I OSOBY BADANE

W badaniach zastosowano Skalę Postaw Rodzicielskich opracowaną przez M. Plopę (1987) oraz zmodyfikowaną wersję Kwestionariusza do Badania Poziomu Agresywności autorstwa D. Wójcik (1977)²⁰.

Objęto nimi 86 dorastających w wieku od 17 do 18 lat (56 dziewcząt i 30 chłopców). Badani wywodzili się ze środowiska wielkomiejskiego i wszyscy byli uczniami liceum ogólnokształcącego. Młodzież uczestniczyła w badaniach z pełnym zaangażowaniem i nie stwierdzono żadnego przypadku odmowy. Badania miały charakter anonimowy.

WYNIKI

1. Analiza wyników badań wymiarów i poziomu agresywności dorastających dziewcząt i chłopców

Wyniki badań zebrane za pomocą Kwestionariusza do Badania Poziomu Agresywności pozwoliły na rozpoznanie różnic w poziomie przejawiania podstawowych wymiarów agresywności przez badane dziewczęta i chłopców. Szczegółowe dane zebrano w tabeli 1.

Charakterystyka agresywności badanej młodzieży

Tabela 1

Wymiary agresywności	Poziom agresywności	Częstość występowania (%)	
		dziewczęta	chłopcy
Natężenie reakcji agresywnych***	Wysokie	32,1	13,3
	Niskie	67,9	86,7
Wrogość**	Duża	28,6	13,3
	Mała	71,4	86,7
Brak kontroli nad reakcjami agresywnymi	Wysoki	50	46,7
	Niski	50	53,3
Adekwatność reakcji agresywnych	Wysoka	17,9	13,3
	Niska	82,1	86,7
Częstość przejawiania agresji fizycznej	Duża	0	6,7
	Mała	100	93,3

** – istotność statystyczna na poziomie $p=0.01$;

*** – istotność statystyczna na poziomie $p=0.001$

²⁰ D. Wójcik (1977), *Środowisko rodzinne a poziom agresywności młodzieży przestępczej i nieprzestępczej*, Warszawa: Ossolineum PAN.

Na podstawie Kwestionariusza wyróżniono następujące wymiary agresywności młodzieży: umiejętność kontrolowania własnych zachowań agresywnych, natężenie ujawnianych reakcji agresywnych, adekwatność reakcji agresywnych, częstość ich występowania oraz okazywanie wrogości w sytuacjach społecznych.

Analiza statystyczna wyników badań pokazała, że natężenie wyróżnionych przejawów agresywności w grupie badanych dziewcząt różni się w sposób istotny od ich natężenia w grupie badanych chłopców ($\chi^2 = 11,21 > \chi_{\alpha}^2$, $\alpha = 0.001$). Porównawcza analiza danych wskazuje, że reakcje agresywne o wysokim natężeniu znacznie częściej ujawniają się w zachowaniu dziewcząt (32,1%) niż w zachowaniu chłopców (13,3%). Natomiast reakcje agresywne o niskim natężeniu występują znacznie częściej u chłopców (86,7%) niż u ich rówieśniczek (67,9%).

Analiza statystyczna w wymiarze *wrogość* pokazała także, iż *wrogość zachowania* w sytuacjach społecznych ujawniają się dwukrotnie częściej w zachowaniach dziewcząt (28,6%) niż w zachowaniach chłopców (13,3%). Różnica ta okazała się istotna statystycznie ($\chi^2 = 7,72 > \chi_{\alpha}^2$, $\alpha = 0.01$).

Porównanie wyników trzech pozostałych analizowanych wymiarów agresywności pokazuje, że prawie połowa badanych nie kontroluje swych reakcji agresywnych (48,35%). Przeważająca podgrupa badanych dorastających (84,4%) ocenia swoje zachowania agresywne jako nieadekwatne. Natomiast agresja fizyczna o dużym natężeniu ujawniona została jedynie u chłopców i dotyczy ona niewielu z nich (6,7%). Zdecydowana większość badanych (wszystkie dziewczęta i 93,3% chłopców) przyznaje się do stosowania agresji fizycznej wyłącznie o małym natężeniu.

Analiza statystyczna nie pokazała istotnych różnic między dziewczętami a chłopcami w trzech następujących wymiarach agresywności: Brak kontroli nad własnymi reakcjami agresywnymi, Adekwatność reakcji agresywnych i Częstość przejawiania fizycznych reakcji agresywnych.

Całość zebranych rezultatów wskazuje na wyraźnie wyższy poziom zachowań agresywnych u badanych dziewcząt niż u chłopców ($\chi^2 = 36,16 > \chi_{\alpha}^2$, $\alpha = 0.001$). Różnica ta szczególnie zaznacza się w dwóch wymiarach: *Natężenie reakcji agresywnych* oraz *Wrogość*.

2. Analiza wyników badań postaw rodzicielskich w percepcji dziewcząt i chłopców

Dane zebrane za pomocą Skali Postaw Rodzicielskich dostarczyły informacji dotyczących sposobu percypowania postaw rodzicielskich przez badaną młodzież.

Analiza wyników pokazuje, że spośród niewłaściwych postaw rodzicielskich percypowanych przez dorastających najczęściej wymieniana jest postawa niekonsekwentna (74,5%), a następnie postawa ochraniająca

(62,8%) i postawa wymagająca (62,8%). Dość duża podgrupa badanych (39,5%) dostrzega u swych rodziców działania ograniczające autonomię. Najmniej liczna okazała się podgrupa badanych (6,7%), która czuła się nieakceptowana przez własnych rodziców.

W świetle analizy statystycznej okazało się, że sposób percepcji postaw rodzicielskich jako niewłaściwych przez dziewczęta jest istotnie różny od sposobu percepcji postaw rodzicielskich przez chłopców ($\chi^2 = 45,91 > \chi^2_{\alpha}$, $\alpha = 0.001$). Oznacza to, że córki w odmienny sposób niż synowie percypują takie niewłaściwe postawy rodzicielskie jak: brak akceptacji, brak autonomii, nadmierne ochranianie, nadmierne wymagania i niekonsekwencja oddziaływań wychowawczych.

Szczegółowa analiza jakościowa wyników badań ujawniła również, iż córki i synowie w odmienny sposób percypują postawy rodzicielskie swych matek niż postawy rodzicielskie swych ojców (tabela 2).

Tabela 2
Percepcja postaw rodzicielskich jako niewłaściwych przez córki i synów

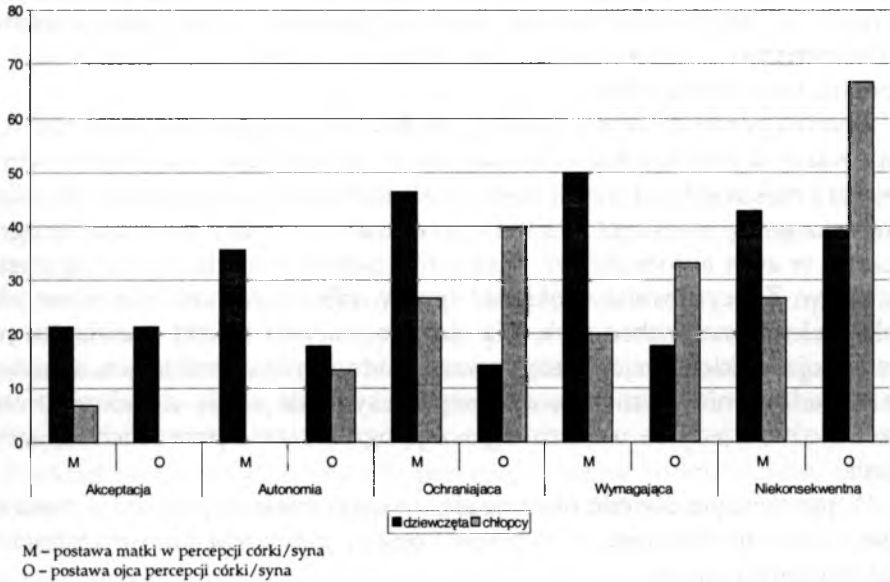
Typ postawy	Percepcja postaw rodzicielskich przez			
	Córki		Synów	
	Postawa matki	Postawa ojca	Postawa matki	Postawa ojca
Niekonsekwentna	42,9	39,3	26,7	66,7
Nadmiernie wymagająca	50	17,9	20	33,3
Nadmiernie ochraniająca	46,4	14,3	26,7	40
Brak autonomii	35,7	17,8	0	13,3
Brak akceptacji	21,4	21,4	6,7	0

Największe różnice odnotowano w sposobie percepcji postaw: niekonsekwentnej, nadmiernie wymagającej i nadmiernie ochraniającej (wykres 1).

I tak:

- prawie połowa badanych córek (42,9%) ocenia, że matki postępują wobec nich niekonsekwentnie, a jedynie co czwarty syn (26,7%) w analogiczny sposób ocenia zachowanie matek. Znacznie częściej synowie (66,7%) w porównaniu z córkami (39,3%) oceniali postępowanie swych ojców jako niekonsekwentne;
- połowa badanych córek (50%) ocenia matki jako nadmiernie wymagające, a tylko co piąty syn w taki sposób ocenia swą matkę. Synowie prawie dwukrotnie częściej (33,3%) w porównaniu z córkami (17,9%) oceniają ojców jako nadmiernie wymagających;

- prawie połowa badanych córek (46,7%) ocenia, że matki są nadmiernie ochraniające wobec nich, a jedynie co czwarty syn (26,7%) w ten sposób ocenia zachowanie matek. Natomiast synowie niemal trzykrotnie częściej (40%) niż córki (14,3%), oceniają swych ojców jako nadmiernie wymagających.

Wykres 1. Częstość percepcji postaw rodzicielskich matek i ojców jako niewłaściwych (%)

Znaczne różnice w sposobie percepcji postaw rodzicielskich przez synów i córki występują również w odniesieniu do pozostałych postaw wymienionych w tabeli 2, a mianowicie postawy autonomii i postawy akceptacji:

- ponad jedna trzecia badanych córek (35,7%) ocenia matki jako ograniczające ich autonomię, natomiast żaden syn nie stwierdza ograniczania jego autonomii przez matkę. Z kolei różnice między córkami i synami w ocenie częstości ujawniania przez ojców zachowań ograniczających autonomię dorastających dzieci są nieznaczne (różnica wynosi 4,5%);
- W przypadku postawy akceptacji niemal połowa badanych córek (42,9%) czuje się nieakceptowanymi zarówno przez ojca, jak i przez matkę. Natomiast niewielki procent synów, bo tylko 6,7% percypuje u swoich matek postawę braku akceptacji. Warto podkreślić, że wszyscy synowie czują się akceptowani przez ojców.

Analiza porównawcza pokazuje, że niemal połowa córek stwierdza u swych matek występowanie następujących niewłaściwych postaw: nad-

miernie wymagającej, nadmiernie ochraniającej i niekonsekwentnej. Dwie pozostałe postawy to znaczy brak autonomii i brak akceptacji są percypowane rzadziej. Natomiast u ojców najczęściej percypują one postawę niekonsekwentną, następnie braku akceptacji, nadmiernych wymagań, a rzadziej ograniczania autonomii. Najmniej liczna okazała się podgrupa dziewcząt, które czują się nadmiernie ochraniające przez ojców. Z powyższego wynika, że dziewczęta częściej oceniają postawy ojców jako właściwe w porównaniu z postawami matek, które przez prawie połowę z nich są oceniane jako niewłaściwe.

Analiza porównawcza pokazuje też, że około 20% synów percypuje występowanie u matek takich niewłaściwych postaw jak: nadmiernie ochraniającej i niekonsekwentnej, a następnie nadmiernie wymagającej. Niewielu synów czuje się nieakceptowanymi przez matki, a żaden nie czuje się ograniczany w swej autonomii. W odmienny sposób synowie percypują postawy ojców. Zdecydowana większość synów odbiera zachowanie ojców jako niekonsekwentne wobec nich. Na drugim miejscu wśród niewłaściwych postaw ojcowskich znajduje się postawa nadmiernie ochraniająca, a następnie – nadmiernie wymagająca. Wszyscy synowie czują się akceptowani przez ojców, a jedynie nieliczni zgłaszają ograniczanie przez nich ich autonomii.

W powyższym świetle okazuje się, że córki częściej percypują postawy matek jako niewłaściwe, a synowie częściej percypują jako niewłaściwe postawy swych ojców.

Różnice między chłopcami a dziewczętami w percepcji wszystkich typów niewłaściwych postaw rodzicielskich okazały się istotne statystycznie: akceptacji ($\chi^2 = 5,90 > \chi_{\alpha}^2, \alpha = 0.02$), autonomii ($\chi^2 = 19,00 > \chi_{\alpha}^2, \alpha = 0.001$), ochraniającej ($\chi^2 = 17,29 > \chi_{\alpha}^2, \alpha = 0.001$), wymagającej ($\chi^2 = 16,00 > \chi_{\alpha}^2, \alpha = 0.001$) i niekonsekwentnej ($\chi^2 = 10,12 > \chi_{\alpha}^2, \alpha = 0.01$).

Różnice te wskazują, że dorastające dziewczęta bardziej negatywnie oceniają postawy swych rodziców niż dorastający chłopcy.

3. Poziom agresywności dziewcząt i chłopców, a ich percepcja postaw rodzicielskich jako niewłaściwych

Podstawowe pytanie badawcze dotyczyło związku między zachowaniami agresywnymi dorastających dziewcząt i chłopców a percypowanymi przez nich niewłaściwymi postawami rodzicielskimi.

Wyniki analizy statystycznej wskazują na występowanie istotnego związku między poziomem agresywności a percepcją postaw rodzicielskich jako niewłaściwych tylko u dziewcząt ($\chi^2 = 6,44 > \chi_{\alpha}^2, \alpha = 0.02$). Wśród chłopców zależność ta okazała się nieistotna statystycznie. W świetle rezultatów analizy korelacji okazało się, że zachowania agresywne dziewcząt

są pozytywnie skorelowane z ich percepcją postaw rodzicielskich jako niewłaściwych ($r = 0,77$, $t = 2,77 > t_{\alpha}$, $\alpha = 0.01$). W przypadku chłopców korelacja ta okazała się nieistotna statystycznie, a jej kierunek był ujemny w stosunku do ojców ($r = -0,23$, α na poziomie nieistotnym statystycznie). Interpretacja tego ostatniego wyniku wymaga, naszym zdaniem, podjęcia dalszych badań empirycznych w celu wyjaśnienia związku między oddziaływaniami wychowawczymi ojców a zachowaniami agresywnymi u ich synów.

PODSUMOWANIE I DYSKUSJA

Rezultaty badań potwierdziły istotny związek między percepcją postaw rodzicielskich jako niewłaściwych a poziomem agresji u dorastających dziewcząt.

W świetle analizy wyników okazało się, że dziewczęta w drugiej fazie adolescencji (16-18 lat) percypujące postawy swoich rodziców jako niewłaściwe przejawiają wysoki poziom różnych zachowań agresywnych. U chłopców w tej samej fazie rozwojowej nie stwierdzono takiej zależności.

Rozkład wyników dotyczących percepcji postaw rodzicielskich przez młodzież z uwzględnieniem zmiennej jaką jest płeć ukazuje, że córki są surowsze w ocenie matek, a synowie – w ocenie ojców. Ogólnie oceny postaw rodzicielskich przez synów są wyraźnie łagodniejsze niż oceny córek. Wszyscy chłopcy uważają się za akceptowanych przez ojców i nie odczuwają ograniczeń potrzeby autonomii ze strony matek.

W jaki sposób można wyjaśnić uchwycone empirycznie różnice?

Percypowanie postaw rodzicielskich jako niewłaściwych może rodzić konflikty i frustrację młodych ludzi. Konsekwencją frustracji – zgodnie z koncepcją Dollarda i Millera – jest agresja²¹. Wystąpienie zachowań agresywnych u młodzieży w sytuacji trudnej konfliktowej jest tym bardziej prawdopodobne, że dorastająca jednostka nie ma jeszcze rozwiniętych w pełni mechanizmów poznawczej kontroli emocji²².

Na powyższym gruncie zasadne jest postawienie pytania: dlaczego współczesne dziewczęta czują się nadmiernie ochraniające bądź/i ograniczane i dlaczego uważają, że rodzice stawiają im nadmierne wymagania czy postępują wobec nich niekonsekwentnie?

Odmienne traktowanie córek i synów wynika z wzorców i norm występujących w naszej kulturze. Ograniczenia i wymagania rodzicielskie doty-

²¹ E. Aronson i in. (1997), op. cit., poz. 4.

²² Op. cit., poz. 10.

czą w większym stopniu córek niż synów. W konsekwencji presja socjalizacyjna wywierana przez rodziców na córki jest większa niż wobec synów. Zachowania rodziców względem synów są natomiast bardziej permissywne niż w stosunku do córek i tym samym istnieje mniejsze prawdopodobieństwo wystąpienia konfliktów między synami a rodzicami. Z powyższego wynika, że:

Po pierwsze – dziewczęta zauważają te różnice dotyczące odmiennego ich traktowania przez rodziców w porównaniu z chłopcami. I to tym wyraźniej, że dziewczęta wchodząc w fazę dojrzewania co najmniej dwa lata wcześniej niż chłopcy są dojralsze pod względem poznawczym i społeczno-emocjonalnym niż ich rówieśnicy;

Po drugie – szybszy i wcześniejszy rozwój umysłowy dziewcząt stanowi podstawę do bardziej krytycznej oceny zachowań rodzicielskich;

Po trzecie – rodzice, dostrzegając zmiany anatomo-fizjologiczne u swoich dzieci – nie zawsze zauważają zmiany rozwojowe w ich psychice dotyczące między innymi systemu potrzeb. Jedną z ważniejszych jest potrzeba autonomii i niezależności emocjonalnej od rodziców. W efekcie postawy rodzicielskie nie są dostosowane do zmieniającej się osobowości ich dzieci. Jest to szczególnie wyraźne w odniesieniu do dziewcząt.

Na tym podłożu może dojść do konfliktów w rodzinie i odsuwania się emocjonalnego dorastających, zwłaszcza dziewcząt, od ich rodziców. W tej sytuacji – zgodnie z wcześniejszymi rozważaniami – uruchomiony zostaje mechanizm generujący agresję: konflikt – frustracja – agresja. Z kolei zachowania agresywne młodych ludzi mogą prowadzić do kolejnych konfliktów i frustracji.

Przedstawione wyżej wyniki badań dostarczają podstaw do poszukiwania przyczyn zachowań agresywnych młodzieży w środowisku rodzinnym. Oczywiście agresja zrodzona w rodzinie może ujawniać się w innych rodzajach środowisk, w których przebywa młodzież, w tym również i w szkole.

LITERATURA

- Aronson E, Wilson T.D., Akert R.M. (1997), *Psychologia społeczna: serce i umysł*. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka
- Balandynowicz A. (2001), *Postawy profesjonalistów wobec problemu wychowania dzieci*, [w:] M. Binczycka-Anholcer (red.), *Agresja i przemoc a zdrowie psychiczne*, Warszawa-Poznań: PTHP
- Bandura A., Walters R.H. (1968), *Agresja w okresie dorastania*. Warszawa: PWN

- Bartóg K. (2001), *Analiza zachowań agresywnych dzieci w wieku przedszkolnym a ich środowisko rodzinne*, [w:] M. Binczycka-Anholcer (red.), *Agresja i przemoc a zdrowie psychiczne*, Warszawa-Poznań: PTHP
- Berkowitz L. (1982), *Aversive conditions as stimuli to aggression*. „Advanced in Experimental Social Psychology”, 15
- Berkowitz L. (1993), *Aggression. Its causes, consequences and control*. New York: McGraw – Hill
- Czapiński J. (2007), *Rodzina problemem polskiej szkoły*. „Głos Wielkopolski”, 16 marca 2007
- Hoffman J.P. (1993), *Exploring the direct and indirect family effects on adolescent drug use*. „Journal of Drug Issues”, 23
- Liberska H., Matuszewska M. (2001), *Wybrane czynniki i mechanizmy powstawania agresji w rodzinie*, [w:] M. Binczycka-Anholcer (red.), *Agresja i przemoc a zdrowie psychiczne*, Warszawa-Poznań: PTHP
- Liberska H., Matuszewska M. (2003), *Niektóre społeczne uwarunkowania agresji u młodzieży*. „Psychologia Rozwojowa”, 2-3
- Matuszewska M. (1989), *Percepcja postaw rodzicielskich i jej oddziaływanie na rozwój osobowości dzieci*. „Psychologia Wychowawcza”, 4
- Norton A.J., Glick P.C. (1986), *One parent families: A social and economic profile*. „Family Relation”, 35
- Nowak J. (2006), *Rodzinne i szkolne uwarunkowania przestępczości nieletnich dziewcząt – komunikat z badań*, [w:] T. Rostowska, J. Rostowski (red.), *Wokół wychowania. Rola rodziny i szkoły w procesie socjalizacji dziecka*, Łódź: Wyższa Szkoła Informatyki
- Obuchowska I. (2001), *Agresja dzieci w perspektywie rozwojowej*, [w:] M. Binczycka-Anholcer (red.), *Agresja i przemoc a zdrowie psychiczne*, Warszawa-Poznań: PTHP
- Plopa M. (1987), *Skala postaw rodzicielskich*. „Psychologia Wychowawcza”, 5
- Poraj G. (2006), *Wyznaczniki, cele i przejawy agresji w świetle badań młodzieży szkolnej*, [w:] T. Rostowska, J. Rostowski (red.), *Wokół wychowania. Rola rodziny i szkoły w procesie socjalizacji dziecka*, Łódź: Wyższa Szkoła Informatyki
- Przetacznik-Gierowska M., Tyszkowa M. (1996), *Psychologia rozwoju człowieka*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN
- Sitarczyk M. (2006), *Środowisko rodzinne nieletnich sprawców zabójstw*, [w:] T. Rostowska, J. Rostowski (red.), *Wokół wychowania. Rola rodziny i szkoły w procesie socjalizacji dziecka*, Łódź: Wyższa Szkoła Informatyki
- Steinberg L. (1987). *Familial factors in delinquency: A developmental perspective*. „Journal of Adolescent Research”, 2
- Tremblay R. (2000), *The development of physical aggression from early childhood to adolescence*. Wykład: VIIth Biennial Conference of the European Association for Research on Adolescence EARA 2000, Jena, Germany, 31.05 – 4.06.2000
- Turner J.S., Helms D.B. (1999), *Rozwój człowieka*. Warszawa: WSiP
- Tyszka Z. (2002), *Rodzina we współczesnym świecie*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM
- Tyszkowa M. (1986), *Zachowanie się dzieci szkolnych w sytuacjach trudnych*. Warszawa: PWN
- Wójcik D. (1977), *Środowisko rodzinne a poziom agresywności młodzieży przestępczej i nieprzestępczej*. Warszawa : Ossolineum PAN
- Ziemska M. (1973), *Postawy rodzicielskie*. Warszawa: WP

SOME FAMILY CONDITIONS OF ADOLESCENTS' AGGRESSIVE BEHAVIOR

Summary

The main purpose of the study presented in this paper was to recognize the relation between the adolescents' perception of parental attitudes and the level of aggression in the behavior of the girls and boys.

The research was carried out on 86 adolescents between the ages of 17 to 18. All subjects were secondary school students from an urban environment. The following methods were used: the Questionnaire on the Perception of Parental Attitudes (by Plopa) and the Questionnaire on the Aggression Level (by Wójcik).

The obtained statistic analyses showed that the majority of adolescents who perceive parental attitudes to be incorrect have a higher level of aggressive behavior. But comparative analyses of the data collected for girls and boys indicate that the relation between the perception of parental attitudes and the level of aggression is significant only in the girls.